

Dr. sc. D. Čengić i suradnici¹
Razvojna mreža Republika
Novo Čiče/Zagreb, listopad 2024.

Društveni uvid u slom poljoprivrede u Hrvatskoj
(Pristupi za sociološku analizu poljoprivrede u Hrvatskoj)

Uvod

U Hrvatskoj svakoga proljeća jedan internetski portal dodjeljuje nagradu za „najbolji hrvatski roman“ objavljen u prošloj godini. Ovoga proljeća među kandidatkinjama bila je i mlada književnica Magdalena Blažević sa svojim romanom „Sezona berbe“. Inače, ona je bila i dobitnica iste književne nagrade 2023. godine za roman „U kasno ljeto“. Tada je za medije dala jednu zanimljivu izjavu: „Kad osjetim da mi nešto izaziva nelagodu i stid, znam da je to tema o kojoj trebam pisati. Pokušavam biti nemilosrdna, ali sam svjesna da još nisam došla do krajnje granice i da postoje teme koje tek trebam otvoriti“ (Stilin, 2024).

Otprilike takav stid i nelagodu osjeća iole obrazovani čovjek kad razmišlja o hrvatskom selu, seljaštvu, poljoprivrednim proizvođačima, poljoprivrednom i ruralnom razvoju općenito. Prema mnogima, kriza proizvodnje u hrvatskoj poljoprivredi i nedostatak jasne, djelotvorne i učinkovite vizije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja su očiti. No, rijetki svjedoci te krize daju prave odgovore o njenim izvorima te mogućim rješenjima za njeno prevladavanje. Od mnoštva političkih i medijskih glasova koji opisuju probleme u domaćoj poljoprivredi najmanje se čuje glas domaćih stručnjaka i „reformatorske države“; umjesto njih kao da su najglasniji trenutačni gubitnici u poljoprivrednoj proizvodnji te mešetari iz privatnog i javnog sektora koji žive na leđima (većine) krhkih malih poljoprivrednih proizvođača.

Polazno pitanje i vladajući narativi o krizi poljoprivrede

Cilj je ovog teksta sagledati širi društveni okvir krize u kojoj se nalazi hrvatska poljoprivreda radi pronalaženja rješenja za prijeteći slom. Ovaj je tekst u tom smislu apel za ponovno otvaranje informirane rasprave o temi poljoprivrede u Hrvatskoj te popunjava (nadamo se) teorijsku i konceptualnu prazninu u kojoj se vrte narativi vezani za poljoprivredu u našoj zemlji. Naime, naša agrarna, tj. ruralna sociologija svojevremeno je 70-tih i 80-ih godina prošlog stoljeća transformacijsku dramu „seljačkoga društva“ i tzv. „egzodus poljoprivrednika“ opisivala kroz prizmu nastalih promjena tradicionalnoga društva uslijed socijalističke „polu-modernizacije“ (usp. Šuvar, 1973.; 1988.; Puljiz, 1977.; Hodžić, 2000.; Županov, 1995.; 2001.; Stipetić, 2005.; Hodžić, 2006.; Rogić, Štambuk, Mišetić, 2002.; Seferagić et. al., 2002.; Žutinić, Bokan, 2011.; Štambuk, Šikić-Mićanović, 2014.; Štambuk, 2015.; Woods, 2020.).

Uoči i nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine porastao je broj tekstova i ekonomskih analiza koji su tematizirali (pretpostavljenju) tržišnu transformaciju hrvatske poljoprivrede u novom, međunarodnome kontekstu od 500 milijuna potrošača (usp. Tracy, 1996.; Cifrić, 1988.; 2003.; Franić, Žimbek, 2003.; Zmaić, Petrač, Lončarić, Sudarić, 2006.;

¹ Hvala kolegicama/kolegama Nataši Bokan, Mateji Jež Rogelj, Saši Poljanec Borić, Tijani Trako Poljak i Siniši Zrinščaku na vrijednim komentarima, koji su mi mnogo pomogli u konačnom oblikovanju ovoga još uvijek radnog teksta.

Božić, Gelo, Sever-Koren, 2009.; Tolušić, 2012.; Kersan-Škabić, 2015.; za recentna izvješća usp.: Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023.; 2024.).

Danas je izvjesno: hrvatska poljoprivreda teško se prilagođava tržištu Europske unije. Njen proces adaptacije na nove ekonomske i institucionalne okolnosti je spor, neučinkovit i vrlo skup. Potvrđuju to i neki javni dokumenti. U analitičkim podlogama Strategije razvoja poljoprivrede stoji: „Hrvatski poljoprivrednici su uglavnom mali (70% poljoprivrednika obrađuje manje od 5 ha poljoprivrednog zemljišta) i karakterizira ih fragmentirana proizvodnja usmjerena na proizvode niske vrijednosti te pretežito sudjeluju u kratkim vrijednosnim lancima. Proizvodi neujednačene kvalitete i veći troškovi poslovanja dodatno slabe njihov pregovarački položaj te je za njegovo jačanje u odnosu na prerađivačku industriju, koja je vrlo koncentrirana (1,26% poduzeća stvara 62% ukupnih prihoda), nužno povećati razinu udruživanja poljoprivrednih proizvođača (u 2016. svega 0,23% evidentiranih proizvođača organizirano je u zadruge). Udruživanje poljoprivrednih proizvođača moglo bi potaknuti ulaganja u izgradnju kapaciteta za skladištenje i pakiranje proizvoda te razvoj distribucijskih kapaciteta za rashlađene proizvode“ (NN, 3.3.2024.; usp. tablicu 1.).

Tablica 1. Struktura poljoprivrednih gospodarstava prema broju i površini

* Prema broju subjekata (2023.)			* Prema površini (2023.)	
	Broj	%	Hektara	%
OPG	122.879	74,6	792.059	70,6
Tvrtke	3.442	2,1	178.097	15,9
Ostalo	38.308	23,3	151.042	13,5
Ukupno	164.629	100,0	1.121.197	100,0

Izvor: Kuskunović, 2024.

Nedavno je hrvatski tisak donio i komentar jednog mladog uzgajivača ljutih papričica („najbolji mladi poljoprivrednik u 2021. godini“) na slučajeve uništavanja tona paprike, koje proizvođačima nisu otkupljene od strane trgovaca i dobavljača (Zupčić, 2024.). Mladi je poljoprivrednik ogorčen vijestima o poljoprivrednicima koji su desetke tona viška krastavaca i paprika zaorali u zemlju jer su otkupljivači završili s otkupom; misli da bi uz bolje planiranje i promjenu načina razmišljanja moglo biti drugačije. Naime, on osobno godinama ne može pronaći kooperante koji bi za njega uzgajali ljute papričice koji su glavni sastojak njegovih nagrađivanih umaka, namaza, zimnica i začina. Ni zajamčeni otkup i cijena od barem 2,5 eura po kilogramu većini nisu dovoljno primamljivi. Ako je ovo istina (a čini se da jest), logički slijedi pitanje: što treba promijeniti da bi se barem dio poljoprivrednika okrenuo kao novim, tržišno i profitno sigurnijim poljoprivrednim kulturama?

Nakon godina lutanja u potrazi za učinkovitom poljoprivrednom politikom i masom i/relevantnih podataka suočeni smo s važnim početnim *pitanjem: koji je najvažniji (ili: koji su najvažniji) problem/i hrvatske poljoprivrede?* Krije li se on u sukobu između poljoprivrednika i velikih trgovačkih lanaca, koji ne otkupljuju domaće poljoprivredne proizvode, odnosno kad je god to moguće otkupljuju jeftinije strane proizvode nerijetko mnogo niže kvalitete u korist što većeg profita? Možda u tradicionalnim proizvodnim praksama, koje ne vode brigu o zahtjevima sadašnjeg tržišta poljoprivrednih proizvoda? Treba li država otkupljivati kada nitko drugi neće/ne želi? Ili problem leži u nečemu mnogo dubljem - u tektonskom društvenom procesu zvanom *depopulacija*, koji proizvodi i manjak radne snage i manjak

poljoprivrednika u našim selima (uključujući i probleme nastale neadekvatnim modelom sociodemografske reprodukcije OPG-a tj. nasljeđivanja)?

Drugo, iza velikog uvoza poljoprivrednih proizvoda leži možda mnogo veći problem: nemoć države i cijelog poljoprivrednog sektora da u posljednjih tridesetak godina kontinuirano poveća poljoprivrednu proizvodnju, samodostatnost u proizvodnji hrane i izvoz domaćih poljoprivrednih proizvoda. U tom smislu o hrvatskoj poljoprivredi dovoljno govore dva opća pokazatelja: ukupna vrijednost poljoprivredne proizvodnje i samodostatnost te iste proizvodnje. I dalje su nam kukuruz, pšenica i soja glavni izvozni proizvodi. Naš tisak periodično, ali i uporno podsjeća da ni sve „nove strategije i akcijski planovi predstavljeni u proteklom razdoblju – a ni 6,3 milijarde potpora poljoprivrednicima isplaćenih od 2013. do 2022. godine – nisu doveli do značajnijih pomaka u smislu kontinuiranog rasta proizvodnje pa smo lani uvezli poljoprivrednih proizvoda u vrijednosti 5,73 milijarde eura, što je za 16,3% više nego 2022., dok je izvoz rastao po dvostruko manjoj stopi (8,8%) na 3,83 milijarde eura“ (Rak Šajn, 2024.; prema podacima HGK; također: Salaj, Kovač, 2017.).

Dio poljoprivrednih stručnjaka i tzv. „običnih poljoprivrednika“ pita se kako to da smo u bivšoj državi imali puno veću poljoprivrednu proizvodnju i izvoz proizvoda s dodanom vrijednošću? Neki na to pitanje daju ovakav odgovor: „Prirodni resursi bili su isti i u bivšoj državi i u Lijepoj Našoj. Zašto smo od izvoznika hrane postali uvoznici, razloga je više, ali prvenstveno se odnose na vlasništvo nad poljoprivrednim zemljištem, neprimjenu Zakona o nepoštenoj trgovačkoj praksi te (ne)organizaciji proizvodnje. Poljoprivredne zadruge kao nositelji i organizatori proizvodnje potrebni su hrvatskim poljoprivrednicima. Tu se misli na model zadrugarstva koji imaju Austrija i Italija“ (Rak Šajn, 2024.). Dakle, mogućih zemalja – primjera za bolju poljoprivrednu politiku – ima. No, onda se postavlja pitanje: zašto ne učimo od drugih već se stalno vrtimo u krugu papirnatih planova i loše organizacije poljoprivredne proizvodnje (usp. Božić et al., 2019.; 2020.)?

Ako nam i dalje ide tako loše, što nam je činiti za mogući zaokret – na bolje? U javnom medijskom prostoru kruži nekoliko teza kao mogući odgovori na ovo pitanje. *Prva je ideja (od predstavnika HGK) zaokret u vođenju poljoprivredne politike s jasnim prioritetima i boljom fokusiranošću potpora no što je to sada slušaj.* Nekada ranije su to bili poticaji jer se poticala proizvodnja, a sada su to potpore dohotku, potpore za ruralni razvoj i sektorske intervencije. Jednostavno, novac od potpora ne pretvaramo učinkovito u novostvorenu vrijednost, dok dio proizvođača ustraje na proizvodnji nisko-dohodovnih kultura (primjerice pšenica, kukuruz). Hrvatska nije stavila sustav potpora u funkciju povećanja poljoprivredne proizvodnje. Po mnogima, on ne nagrađuje kvalitetne proizvođače nego potiče prosječnost, tj. uravnilovku. Dodatan problem su „mjere ruralnog razvoja koje su nedostupne iz opravdanih ili neopravdanih razloga za većinu OPG-ova, što sprečava njihov razvoj. Trenutačno se potiču ili veliki sustavi ili mikro OPG-ovi, što je za njih više socijalna nego agrarna mjera. Nema kvalitetnog bodovanja i prednosti za OPG-ove srednje veličine da se mogu modernizirati i unaprijediti svoju proizvodnju. Takvi su OPG-ovi za natječaje za male poljoprivrednike preveliki, a ne mogu skupiti dovoljan broj bodova na natjecajima za velike. Upravo bi srednji, ako se radi o povrtlarstvu ili voćarstvu, s 5-20 ha, trebali biti nositelji buduće proizvodnje“ (Rak Šajn, 2024.). Nije li vrijeme da se opet vratimo sustavu poticaja ili pak nekoj kombinaciji poticaja i potpora?

Druga je ideja (od strane pojedinih stručnjaka) brži razvoj domaće prehrambene industrije, koja bi otkupljivala viškove domaćih poljoprivrednih proizvoda i masovnije uspostava domaćih „lanaca vrijednosti“ (od lokalnih do nacionalnih), od kojih ovisi viša dohodovnost pojedinih poljoprivrednih kultura, prije svega voća i povrća. Ova se ideja usko naslanja na (pretpostavljeni) zaokret k „novim kapacitetima za proizvodnju povrća“ kroz navodnjavanje, kvalitetnije plastenike i staklenike i veća ulaganja, koja bi mogla značajno utjecati na „promjenu strukture poljoprivrede“. Jedan je stručnjak u tome smislu kazao: „Hoću reći, potrebna nam je agrarna politika koja će razvijati stočarstvo, kao dio poljoprivrede koja je nadogradnja ratarstvu, poljoprivrednici moraju svoj kukuruz plasirati kroz meso ili proizvode od mesa te mlijeka, a ne ga prodavati kao sirovinski proizvod. Moramo proizvoditi proizvode veće dodane vrijednosti“ (Rak Šajn, 2024.; usp. i Bokan, Obad, 2018.).

Treća je ideja kvalitetnije i poljoprivredi poticajnije zakonodavstvo. Po mnogim stručnjacima ono se prečesto mijenjalo, i to na lošije, sve do pojave Zajedničke poljoprivredne politike EU. U tome je kontekstu posebno bila loša zemljišna politika jer u 30 godina „nismo uspjeli staviti svu državnu zemlju u funkciju“ (Rak Šajn, 2024.). Kad je riječ o zemljišnoj politici, smatramo da nacionalna politička elita (vladajuće stranke) mora na sebe preuzeti zemljišnu politiku s jasnim ciljevima povećanja prirodne i vrijednosne dimenzije poljoprivredne proizvodnje, a ne se u njejoj provedbi skrivati iza lokalnih zajednica. Politika raspolaganja državnim poljoprivrednim zemljištem mora biti u funkciji rasta poljoprivrednih poduzeća/ OPG-ova i njihova poslovnog jačanja, dok se malim poljoprivrednim proizvođačima treba osigurati ekonomski opstanak kroz veće poljoprivredne površine za proizvodnju, kroz nove modele potpora i nagradama poticanog udruživanja u nove proizvođačke i zadružne organizacije – i to u vrlo definiranim vremenskim okvirima. Ako u drugim europskim zemljama udruživanje poljoprivrednika jača njihovu proizvodno-ekonomsku snagu i pregovaračku moć s trgovačkim tvrtkama, nema razloga da i kod nas to ne bude tako.

Sada jedinice lokalne samouprave (JLS) raspisuju i provode natječaje i dodjelu zemljišta, a na sve svoj blagoslov daje Ministarstvo poljoprivrede. S jedne je strane dobro što je dodjela državnog poljoprivrednog zemljišta spuštena na lokalnu razinu jer se na toj razini bolje znaju potrebe poljoprivrednika, s koliko državnog zemljišta se raspolaže, što još treba staviti u funkciju i slično. Međutim, u praksi mnoge JLS nisu uopće kadrovski spremne za takvu ulogu, a kriteriji dodjele zemljišta podložni su političkim i osobnim mjerilima. Važna novost tiče se i uočene neformalne norme o maksimalnoj veličini državnog poljoprivrednog zemljišta koje se može dati jednome poljoprivredniku (fizičkoj ili pravnoj osobi): JLS tu normu na natječaju mogu ali i ne moraju definirati! Jedna od posljedica takve zemljišne politike je i ta da mnogi do sada uspješni proizvođači ostaju bez zemljišta potrebnog za daljnji rast njihovih OPG-a, što dovodi do gašenja proizvodnje i novog, proizvođačkog egzodusa dobrog dijela poljoprivrednika. Prema procjeni Hrvatske poljoprivredne komore, trenutačno je sporno 150.000 ha državne zemlje na koju bi se moglo dugo čekati, natječaji još nisu raspisani (Rak Šajn, 2024.). Koje su stvarne opcije sadašnje „nefunkcionalne decentralizacije“ u zemljišnoj politici: vječno vraćanje istoga (propadanje proizvođača, smanjenje proizvodnje) ili novi ciljevi i stvarno nova zemljišna politika (uključujući i prodaju državnoga zemljišta) u funkciji povećanja proizvodnje i broja uspješnih OPG-a/tvrtki?

Loše zakonodavstvo i nebriga političke elite za „demografski supstrat“ poljoprivrede proizveli su tzv. „proizvodni lom“ među poljoprivrednim proizvođačima. Nakon tranzicijskog uništavanja nekadašnjih poljoprivrednih kombinata počeo se ab ovo stvarati novi sloj

poljoprivrednika-početnika, često nedorastao izazovima tranzicijskog tržišta: „Sami poljoprivrednici imaju neadekvatnu količinu kapitala i znanja jer su uglavnom prva generacija koja je krenula od nule – bez farme koju im je ostavio otac ili znanja koje im je prenio djed kao što je uglavnom bio slučaj na europskom tržištu kojem pripadamo i u kojem pokušavamo biti konkurentni“ (Malić, u: Rak Šajn, 2024.).

I na kraju, ostaje nam jedna od možda najvažnijih tema – tema državnog intervencionizma ili učinkovitije politike u poljoprivredi. U svakome od vladajućih narativa o krizi hrvatske poljoprivrede na ovaj ili onaj način kritizira se država i njeno (ne)činjenje u službi razvoja domaće poljoprivrede. Popis strateških državnih promašaja u poljoprivredi je golem: institucionalna potkapacitiranost, neprimjerena zemljišna politika, nerealizirani projekti komasacije, prekomjeren uvoz stranih poljoprivrednih proizvoda, disfunkcionalan sustav potpora, izostala zaštita domaće proizvodnje od inozemne (nelojalne) konkurencije, izostali otkup domaćih poljoprivrednih proizvoda od strane velikih trgovačkih lanaca, slab transfer novih znanja u poljoprivredu i dominacija tradicionalnih kultura, ciklično propadanje pojedinih OPG-a uslijed periodičnih kriza u otkupu njihovih proizvoda (što proizvodi zemljišno-vlasnički diskontinuitet u organizaciji proizvodnje), neučinkoviti projekti udruživanja poljoprivrednika u zadružne i proizvođačke organizacije, itd. (usp. i Bokan, Štambuk, Žutinić, 2019.).

Naznačene teme podsjećaju da Hrvatska još uvijek nije pronašla svoj model poljoprivredne politike u europskom kontekstu, u kojem je većina zemalja već ostvarila značajnu samodostatnost i tržišno liderstvo u poljoprivredi. Svjesni te „povijesne asinkronije“ u ciljevima razvoja poljoprivrede, smatramo da Hrvatska mora pronaći model poljoprivredne politike koji bi uz uvažavanje ključnih načela tržišta doista razvijao domaću poljoprivrednu proizvodnju, njenu proizvođačku i društvenu mrežu, njen vrijednosni volumen i proizvođačku samodostatnost te konkurentnost na domaćem i europskom tržištu.

No, koji je zapravo društveni problem hrvatske poljoprivrede? Po nama to su tzv. „pozadinske varijable“, naoko sakrivene iza tekućih rasprava o slomu domaće poljoprivrede: prije svega, manjak demografskih potencijala i skup sociokulturnih vrijednosti koje određuju niske aspiracije ekonomskog/proizvodnog rasta i volju za tržišnim natjecanjem! Kako su te vrijednosti i niske aspiracije rasta tako dugo opstale među poljoprivrednim proizvođačima? Jesu li tek posljedice dobne i obrazovne strukture naših poljoprivrednika, svojevrsne kulturne inertnosti (usp. Burić, 2017.) ili su pak samo racionalna reakcija na izostale nove modele tržišnog ponašanja koje je trebala ponuditi država? Tko bi ih i kako trebao mijenjati, a u funkciji modernog razvoja hrvatske poljoprivrede i jačanja „ekonomije ponude“ u njoj i ruralnoga razvoja? O tome se u službenim dokumentima u vezi razvoja poljoprivrede govori sporadično ili se te „varijable“ i posve zanemaruje. Međutim, bilo koji sociološki pristup poljoprivredi i ruralnom razvoju o tome nužno mora voditi računa.

Društveni karakter krize hrvatske poljoprivrede

Iako su načelne mogućnosti sociologije da analizira stanje u hrvatskoj poljoprivredi, iz teorijske perspektive višestruke, njeni istraživački potencijali (s obzirom na znanstveni

potencijal u ruralnoj sociologiji) su ispod stvarnih društvenih potreba². *Zbog toga je važno istaći da su ključne varijable u odnosu na koje ćemo identificirati dimenzije krize: kontinuirano povećavanje vrijednosti proizvodnje, veća participacija na hrvatskome/europskome tržištu poljoprivrednih proizvoda i ukupna samodostatnost poljoprivredne proizvodnje.* Naime, bez stalnog povećanja ukupne vrijednosti svojih proizvoda, izvozne orijentacije i proizvodne samodostatnosti nacionalne „košarice poljoprivrednih proizvoda“ ova grana će ostati „hrvatski bolesnik posebnoga tipa. Da bismo sveobuhvatnije sagledali krizu naše poljoprivrede, ali i odnos društva i poljoprivrede, predlažemo tri sociološka modela za analizu poljoprivrede i njene šire „sistemske okoline“; to su: *a) model tržišne i sociokulturne adaptacije poljoprivrednih proizvođača na europsko tržište; b) model latentnog sukoba između ortačkog (engl. crony capitalism) i poduzetničkog kapitalizma u poljoprivredi; i c) model nekompetentne države, koja „simulira“ državni intervencionizam u poljoprivredi bez stvarnog pokušaja prilagođavanja europskih legalnih okvira potrebama razvoja domaće poljoprivrede, i obrnuto*

Prvi pristup istražuje nekoliko ključnih socioekonomskih zapreka koje onemogućuju kontinuiranu pojavu sve većeg broja „poljoprivrednih proizvođača rasta“ (iz redova OPG-a i tržišno orijentiranih poljoprivrednih tvrtki) među onima koji značajno povećavaju svoju proizvodnju, zadovoljavaju potrebe hrvatskog tržišta i još izvoze na europsko tržište. Ovaj pristup je svjestan nekih (službeno priznatih) ekonomskih obilježja hrvatskih poljoprivrednika. Tako među ključnim dokumentima čitamo i ovo: „Većinu hrvatskih poljoprivrednika karakterizira niska produktivnost, loše vođenje poslovnih evidencija, slabo planiranje i vođenje poslovanja, nedovoljno osiguranje i slaba povezanost s vrijednosnim lancem te ih se, od strane komercijalnih kreditnih institucija, percipira kao visokorizična i slabo isplativa ulaganja čime im je pristup kapitalu za financiranje investicija ograničen. Nedostatak ulaganja u kapital, tehnologiju, istraživanje i razvoj dodatno koči produktivnost“ (NN, 3.3.2024.).

Temeljna teza ovog pristupa po nama jest ova: dominantne vrijednosti i raspoloživi ljudski (čitaj: demografski) te zemljišni potencijali onemogućuju pretvaranje dijela individualnih poljoprivrednika u „poljoprivrednike rasta“. Pretpostavljamo da su ključne zapreke ekonomskom i tržišnom rastu ovih poljoprivrednika u „grozdu“ osobnih vrijednosti koje ističu sklonost uzgoju tradicionalnih kultura, a bez značajnijih aspiracija rasta, u ograničavajućoj veličini zemljišta potrebnog za proizvodnju te u slabim kadrovskim i ljudskim potencijalima (problemi obiteljskog nasljeđivanja posjeda i nastavka proizvodnje, amatersko rukovođenje obiteljskim gospodarstvima). Ovaj dio poljoprivrednika pripada zagovornicima ekonomskog i tržišnog statusa quo u poljoprivredi, očekujući vrlo često značajne državne potpore u njihovoj proizvodnji tradicionalnih poljoprivrednih kultura. Uz njih se vjerojatno u značajnoj mjeri povezuju neke od važnih „razvojnih potreba“ identificiranih u Strategiji razvoja poljoprivrede, kao što su: potreba povećanja dodane vrijednosti poljoprivredne proizvodnje, povećanje pravičnosti dodjele potpore dohotku, unaprjeđenje povezanosti u lancu od proizvođača do potrošača, unaprjeđenje poduzetničke sposobnosti proizvođača u poljoprivredno-prehrambenom sektoru, usklađenje proizvodnje sa

² U posljednjih dvadesetak godina ruralna sociologija kao da je zamrla, što je posljedica dubljih problema ne samo u našim društvenim znanostima već u cijelome znanstvenome sustavu. Naime, pitanje je u kojoj mjeri on identificira stvarne društvene i razvojne probleme, pa onda i razvoj znanstvenih potencijala potrebnih za njihovu analizu.

zahtjevima tržišta, veće sudjelovanje proizvođača u sustavima kvalitete te poboljšanje vještina radne snage u poljoprivredno-prehrambenom lancu (NN, 3.3.2024.). Za pretpostaviti je da bi se ulaskom mladih i obrazovani(ji)h ljudi u poljoprivredu dobar dio od navedenih problema riješilo. Oni su, prema sadašnjim uvidima, ipak skloniji udruživanju, korištenju novih praksi i inovativniji (usp. Bokan, Štambuk, Žutinić, 2019.).

Drugi pristup polazi od socioloških tipologija hrvatskog kapitalizma razvijenih u posljednjih dvadesetak godina (usp. Burić, 2024.:83-96). Burić je od uočenih tipologija izdvojio tri: koncept političkog kapitalizma J. Županova, koncept ortačkog kapitalizma i koncept poduzetničkog kapitalizma. Ukratko, politički kapitalizam je teza o društveno-ekonomskom kontinuitetu: i u novim institucionalnim uvjetima politokracija je (p)ostala sponzorom novih privatnih vlasnika poduzeća, što dovodi do klijentelističkih i koruptivnih mreža, uz važnu ulogu države u etabliranju i održanju političkoga kapitalizma. Korupcija i klijentelizam su obilježja i koncepta ortačkoga kapitalizma, ali se ovdje više naglašava važnost normativno-institucionalnih i političkih odnosa uspostavljenih na početku 1990-ih godina. Prema zastupnicima ovog tipa hrvatskog kapitalizma, pogrešno koncipirana tranzicija i privatizacija bivših društvenih poduzeća bile su ključne poluge za pojavu ortačkog kapitalizma u Hrvatskoj i sve one njegove negativne posljedice po društvo i gospodarstvo koje i danas vidimo (usp. Kotarski, Radman, 2020.). Koncept poduzetničkog kapitalizma, nastao je temeljem pojave novih poduzetnika (često u IT sektoru) koji za svoj ekonomski uspjeh vrlo malo ili gotovo ništa ne duguju državi/politokraciji, već su se probili na europskim/svjetskim tržištima samo zahvaljujući snazi svojih poslovnih ideja i kvaliteti na njima nastalih proizvoda.

Po nama, u hrvatskoj poljoprivredi možemo identificirati sukob između protagonista ortačkoga kapitalizma i modernih, poduzetnički orijentiranih poljoprivrednih proizvođača. Ovdje slijedimo tezu da nositelji ortačkog kapitalizma u poljoprivredi imaju lakši pristup do ključnih resursa (potpore, zemljište, veze s „dubokom državom“), a sa svim raspoloživim beneficijama ipak ne isporučuju željene rezultate: povećanu proizvodnju, izvoz i veću samodostatnost u proizvodnji ključnih poljoprivrednih proizvoda. Zašto? Na to ćemo pitanje također morati potražiti prave odgovore. Poduzetnički orijentirani poduzetnici u poljoprivredi su u manjem broju: minimalno se oslanjaju na resurse koje bi im trebala dati država, a mnogo više na proizvodnju kultura koje imaju stabilnu potražnju u tzv. „tržišnim udubinama“ (nišama) na domaćem i stranom tržištu. Uz sukob ortačkoga i poduzetničkog kapitalizma u poljoprivredi možemo povezati teme pravičnog pristupa državnim resursima, slobodnog pristupa tržištima, poboljšanje funkcioniranja tržišta poljoprivrednim zemljištem, kao i razvojne potrebe identificirane u Strategiji razvoja poljoprivrede: potrebu poboljšanja okolišne održivosti poljoprivrednih praksi, potrebu bolje usklađenosti između proizvodnih sustava i okolišnih uvjeta, potreba učinkovitijeg korištenja instrumenata za upravljanje rizicima, (NN, 3.3.2024.).

Treći pristup nazivamo „model nekompetentne države“: riječ je o nedosljednom državnom intervencionizmu u poljoprivredi, a bez stvarnog pokušaja prilagođavanja europskih legalnih okvira potrebama razvoja domaće poljoprivrede, i obrnuto. U pozadini je tzv. „slaba država“, premrežena partikularističkim interesima i klijentelističkim mrežama, što onemogućuje dosljednost u provedbi kako-tako zacrtanih razvojnih ciljeva u poljoprivredi. Vladajuća politička elita načelno je svjesna velikih problema u poljoprivredi; o tome svjedoči popis strateških razvojnih ciljeva hrvatske poljoprivrede u nedavno usvojenoj Strategiji

poljoprivrede do 2030. (NN, 3.3.2024.). Vizija razvoja poljoprivrede oblikovana je ovdje kroz četiri strateška cilja, a to su: 1) povećanje produktivnosti i konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora; 2) jačanje održivosti i otpornosti poljoprivredne proizvodnje na klimatske promjene; 3) obnova ruralnog gospodarstva i unaprjeđenje uvjeta života u ruralnim područjima; i horizontalni cilj 4) poticanje inovacija u poljoprivredno-prehrambenom sektoru. Autori Strategije poljoprivrede do 2030. misle da buduće politike i programi mogu omogućiti „repozicioniranje hrvatskog poljoprivredno-prehrambenog sektora na domaćem i međunarodnom tržištu“ (NN, 3.3.2024.).

Sukladno tome, buduća poljoprivredna politika treba omogućiti razvoj poljoprivrede u sektor koji će biti produktivniji, usklađeniji s tržištem, učinkovitiji u cijelom lancu hrane i konkurentniji. Javni izdaci za poljoprivredu trebaju se modificirati na način da velikim proizvođačima pomognu bolje iskoristiti prednosti ekonomije razmjera modernizacijom proizvodnih potencijala i poboljšanjem učinkovitosti, a malim i srednjim proizvođačima pomognu optimizirati proizvodnju putem diverzifikacije i inovacija. *Ovdje se zapravo otvoreno kaže da i politika potpora mora još više osnaživati velike poljoprivredne tvrtke kao moguće „generatore rasta“ u hrvatskoj poljoprivredi.* No, može li naša politička elita to i javno obznani i javno stati iza te ideje? *Istodobno, može li državna administracija takva kakva je uistinu i ostvariti ove ciljeve i dovesti do stvarno „nove poljoprivredne politike“?* Prema mišljenjima nekih domaćih sociologa, takva poljoprivredna politika nailazi na skup prepoznatljivih društvenih i kulturnih zapreka, kao što su neznanje prisutno u institucijama (od ministarstva nadalje) o strukturi poljoprivrednika, izostanak multi-sektorskog pristupa i modela endogenog razvoja, te posljedično nesposobnost da se postave mjerljivi ciljevi i mehanizmi za ostvarenje, praćenje i evaluaciju definiranih politika.

Zanimljivo je da je analitičke predradnje za oblikovanje ove Strategije izradila Svjetska banka. U tome vidimo jedan važan problem domaćih politika i strategija: stručnjaci Svjetske banke (očito nepознаujući probleme hrvatske poljoprivrede kao domaći stručnjaci) nerijetko navode generičke ciljeve ruralnog i poljoprivrednog razvoja, ne uzimajući u obzir konkretni hrvatski kontekst, koji je pak po nama ključan ukoliko želimo da oni budu djelotvorni i učinkoviti za razvoj naših sela i poljoprivrede. Primjerice, ovdje se gotovo ništa ne govori o demografskom slomu sela i ruralnih prostora, kao značajnim ograničenjima razvoja poljoprivrede. Pitanje je, dakle, u kojoj mjeri tzv. egzogene strategije mogu biti rješenje za naše endogene probleme?

I u zemljama EU postoje različiti oblici državnog intervencionizma u poljoprivredi; to su sve one mjere koje, vodeći računa o europskoj regulaciji slobodnog tržišta i nacionalnim interesima, jačaju vlastitu poljoprivrednu proizvodnju i njen ukupni ekonomski i izvozni potencijal. *Imajući u vidu ukupne probleme naše poljoprivrede, pitanje je zapravo na čemu je do sada počivala naša poljoprivredna politika i kakav bi nam tip državnog intervencionizma u poljoprivredi trebao.* Načelno govoreći, kompetentan tip državnog intervencionizma bi trebao jačati adaptacijske i ekonomske sposobnosti hrvatskih poljoprivrednika u odnosu na trženje na domaćem/europskom tržištu, podržavati poljoprivrednike rasta, poduzetnički (a ne ortački) orijentirane proizvođače i zadovoljiti neke od nacionalno važnih razvojnih ciljeva, kao što su: samodostatnost u energiji i hrani, vrlo fokusirane potpore u poljoprivredi, jačanje konkurentnosti kroz ulaganje u preradu domaćih poljoprivrednih proizvoda i proizvodnju visoko-finaliziranih proizvoda s većom dodanom vrijednosti, brži i ujednačeniji razvoj ruralnih prostora, itd.

Umjesto zaključka

Završimo ovu skicu s nekoliko misli V. Stipetića. Još 2005. godine on je u završnici jednog svog teksta napisao nešto i danas spomena vrijedno: „Potreban je zaokret u politici društva prema poljoprivredi. Mnogo je vremena dosad izgubljeno u traženju brzih rješenja, koja očito nisu dala željene rezultate“ (Stipetić, 2005.:46).

Sociološko sagledavanje problema u našoj poljoprivredi pokazuje da je dio njih posljedica jedne velike političke zablude – zablude da je poljoprivreda tek jedan od klasičnih sektora gospodarstva, a ne složeni sustav društvenih i gospodarskih su/dionika, njihovih međusobnih odnosa i obveza. Selo u Hrvatskoj je ekonomski i društveno toliko devastirano da se problemi poljoprivrede mogu početi smanjivati tek kada se rješenja počnu tražiti istovremeno u sveobuhvatnoj ruralnoj politici, a to znači istovremeno u različitim sektorima (primjerice, o revitalizaciji ruralnog područja razmišljati istovremeno kroz obrazovnu, prometnu, stambenu, obrazovnu i poljoprivrednu politiku). Moderno shvaćanje poljoprivrede u ruralnom razvoju obuhvaća i njezine druge uloge osim proizvodnje hrane. Primjerice, različiti su/dionici poljoprivrede pridonose i ruralnoj zaposlenosti i demografskim pokazateljima, očuvanju krajolika i tradicije na ruralnim područjima. Oni su i važni "čuvari" tradicionalnih znanja, zanata i vještina, ali (u kontekstu ekološke krize) i "čuvari" prirodnih resursa, jer je takvih najviše upravo u ruralnim područjima. Zdrav i čist zrak, voda i tlo postaju danas važniji od nafte i zlata, a očuvanje tradicionalne hrane, okusa i načina pripreme hrane na koje smo navikli u našoj kulturi, te očuvanja autohtonih kultura biljaka i vrsta životinja predragocjena su sredstva ne samo turizma već i mogućeg pomirenja postmodernog čovjeka i prirode.

Između poštivanja općih načela poljoprivredne politike EU i (samo-osviještenih) vlastitih nacionalnih interesa, Hrvatska mora naći način kako da od bolesne poljoprivrede napravi produktivni gospodarski sektor s jasnim dodatnim društvenim obvezama. Stipetić je početkom tisućljeća podsjetio da stvaranje kapitalom intenzivne poljoprivrede (što je obilježje moderne poljoprivrede) u nas ne prati niti jedna poljoprivredna banka. A poznato je da su modernizaciju poljoprivrede u Europi pomagale kreditne udruge poljoprivrednika (primjerice, udruživanjem malih seoskih štedionica nastala je danas poznata Raiffeisen banka u Austriji, odnosno Credit Agricole u Francuskoj). Na tome tragu Stipetić se zalagao i za osnivanje moderne Agrobanke u Hrvatskoj.

Ne moraju ove Stipetićeve ideje i danas biti primjereni vodiči za rješavanje nagomilanih problema u hrvatskoj poljoprivredi. Njih navodimo prije svega kao podsjetnik da moguće nova politika države u poljoprivredi traži hrabro, politički nepristrano i stručno preispitivanje svih dosadašnjih obrazaca djelovanja ključnih su/dionika u našoj poljoprivredi, a osobito države i njenih agencija. Europski kontekst djelovanja, pravila zajedničkog tržišta i europska sredstva ne smiju biti apsolutne već samo relativne odrednice našeg djelovanja u poljoprivredi želimo li zaista jačati našu poljoprivredu i zadržati ljude u njoj i u ruralnim prostorima. A relativizacije tih „makro-varijabli“ nema bez jasne ideje i operativno dosežnih ciljeva o tome što želimo u poljoprivredi i kako ćemo to ostvariti.

Sociolozi svoj prilog takvome intelektualnome izazovu mogu dati odmah – oblikovanjem novih socioloških pristupa za razumijevanje ključnih procesa u poljoprivredi i između su/dionika/aktera koji ih određuju. A svaka rasprava o njima može samo pomoći da se novi

sociološki pristupi krizi hrvatske poljoprivrede postave na jasnije teorijske i empirijske podloge.

Literatura i izvori:

- Bokan, N., Obad, O. (2018.). Nevidljivi Dubrovnik. Istraživanje razvojnih perspektiva u ruralnoj lokalnoj zajednici. *Etnološka tribina*, 48(41): 213-237.
- Bokan, N., Štambuk, M., Žutinić, Đ. (2019.), Wishes versus Capacities: Organic Farmers and Potential for Cooperation. *Agriculturae Conspectus Scientificus* 84(4):407-415.
- Božić, J. et al. (2020.). Croatian Co-Operatives' Story of Revival: Overcoming Internal Obstacles. *Socijalna ekologija*, 29(3): 335-361. URL: <https://doi.org/10.17234/SocEkol.29.3.1> (pristup 23.9.2024.).
- Božić, J., Šprajc, I., Srbljinović, A. (2019.), Croatian co-operatives' story of revival: Overcoming external obstacles. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 7(2): 100090. URL: [doi:10.1016/j.jcom.2019.100090](https://doi.org/10.1016/j.jcom.2019.100090) (pristup 23.9.2024.).
- Božić, M., Gelo, R., Sever-Koren, A. (2009.). Hrvatska poljoprivreda i Europska Unija: kojim putem naprijed? *Sociologija i prostor*, 43(1/167): 139-151.
- Burić, I. (2017.), Teorijske refleksije o mogućim uzrocima inertnosti egalitarnog sindroma. *Revija za sociologiju*, 47(3): 335–359.
- Burić, I. (2024.). *Sociologija hrvatskog društva. Procesi i strukture u suvremenom hrvatskom društvu*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Cifrić, I. (1988.). Sumrak seljaštva, *Kulturni radnik*, 41(2): 206-213.
- Cifrić, I. (2003.). *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Franić, R., Žimbek, T. (2003.). Pretpostavke za uključivanje poljoprivrede u procese pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji. *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji, Izazovi ekonomske i pravne prilagodbe*, Ott, K. (ur.). Zagreb: Institut za javne financije.
- Hodžić, A. (2000.). Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva. *Sociologija sela*, 38(1-2/147-148): 79-107.
- Hodžić, A. (2006.). *Selo kao izbor?* Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Kersan-Škabić, I. (2015.). *Ekonomija Europske unije* (poglavlje 5. Zajednička poljoprivredna politika). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“.
- Kotarski, K., Radman, G. (2020.). *Hrvatska u raljama klijentelizma. Politike, postupci i posljedice trgovanja institucionalnom moći*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Kuskunović, M. (2024.). Kome zemljište? Tvrtkama ili OPG-ima. Tvrtke obrađuju 16 posto oranica, a stvaraju 60 posto vrijednosti. *Jutarnji list*, 2.3.2024.
- Ministarstvo poljoprivrede RH (2023.). *Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede 2022. godine*. Zagreb: Vlada RH. URL: https://poljoprivreda.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/poljoprivredna_politika/zeleno_izvjesce/2023_11_16%20Zeleno%20izvje%C5%A1%C4%87e%202022%20web.pdf (pristup 23.9.2024.).
- Ministarstvo poljoprivrede RH (2023.). *Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede u 2023. godini*. Zagreb: Vlada RH. URL: https://poljoprivreda.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/poljoprivredna_politika/zeleno_izvjesce//2024_08_21%20Zeleno%20izvje%C5%A1%C4%87e%202023_3.pdf
- Puljiz, V. (1977.). *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Rak Šajn, J. (2024.) Uvoz golem, a domaće trune. *Večernji list*, 10.8.2024.
- Rogić, I., Štambuk, M., Mišetić, A. (2002.). *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo?* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Salaj, B., Kovač, M. (2017.). *Boj za živo selo*. Zagreb: Mate.
- Sabor RH (2021.). *Prijedlog strategije poljoprivrede do 2030.* Zagreb. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_03_26_325.html (pristup 23.9.2024.).
- Seferagić, D. (ur.) (2002.). *Selo: izbor ili usud?* Zagreb. Institut za društvena istraživanja.
- Stilin, B. (2024.). Tportalova nagrada. Doznajte tko je ušao u finale utrke za najbolji hrvatski roman. *Tportal.hr*, 4.6.2024. URL:

<https://www.tportal.hr/kultura/clanak/odabrano-je-pet-finalista-tportalove-knjizevne-nagrade-foto-20240604>
(pristup 23.9.2024.)

Stipetić, V. (2005.). Razvitak poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj: tendencije, stanje i osnovni problemi. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business*, 23(1): 25-50.

Štambuk, M. (2015.). *Lica nigdine*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Štambuk, M., Šikić-Mičanović, L. (2014.). *Ruralna općina: sutra. Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Šuvar, S. (1973.). *Između zaseoka i megalopolisa*. Zagreb: Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja.

Šuvar, S. (1988.). *Sociologija sela 1-2*. Zagreb: Školska knjiga

Tracy, M. (2000.). *Hrana i poljoprivreda u tržišnom gospodarstvu: uvod u teoriju, praksu i politiku*. Zagreb: Mate.

Tracy, M. (1996.). *Država i poljoprivreda u Zapadnoj Europi: 1880.-1988*. Zagreb: MATE.

Zmaić, K., Petrač, B., Lončarić, R., Sudarić, T. (2006.). Izvozna propulzivnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda prije i nakon pristupanja Europskoj uniji. *41. Hrvatski i 1. međunarodni znanstveni simpozij agronoma*. Jovanova, S., Kovačević, V. (ur.). Osijek: Poljoprivredni fakultet u Osijeku, 2006.str. 26-29.

Zupčić, K. (2024). Mladi proizvođač poludio na vijest o uništavanju tona paprike: 'Ne razumijem, godinama tražim kooperante...'. *Jutarnji.hr*, 24.7.2024. URL:

https://novac.jutarnji.hr/novac/aktualno/mladi-proizvodac-poludio-na-vijest-o-unistavanju-tona-paprike-ne-razumijem-godinama-trazim-kooperante-15485406?cx_linkref=jl_home_najnovije (pristup 23.9.2024.)

Žutinić, Đ., Bokan, N. (2011.). Oblici nasljeđivanja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj. *Zbornik 47. hrvatskog i 7. međunarodnog simpozija agronoma*. URL: http://sa.agr.hr/2011/radovi_02.html (pristup 23.9.2024.).

Županov, J. (1995.). *Poslije potopa*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Županov, J. (2001.). Tradicionalno društvo i njegova (sub)kultura: Šolta - idealna jedinica : pristup istraživanju tradicionalnog otočnog društva. *Sociologija sela*, 39(1-4/151-154): 169-188.

Woods, M. (2020.). *Ruralna geografija*. Zagreb: Agronomski fakultet.